

Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Rekabeti (1555-1618)

Ottoman-Safavid Contention in the South Caucasus

Abdolvahid SOOFİZADEH*

Özet

Kafkasya stratejik açıdan hem Rusya'ya hem Avrupa'ya geçiş noktası olması dolayısıyla daima bölgedeki siyasi satranç oyunlarında yerini almıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren ve bu devlette Şii mezhebinin resmileşmesi ile beraber, Osmanlı-Safevi ilişkileri yeni bir siyasi boyut kazandı ve Çaldıran Savaşı ilişkilerin istikametini tayin etmede belirleyici bir rol oynadı. Bu iki devletin aynı zamanda Kafkasya'da rekabet halinde olmalarının sonucu olarak, askeri güçlerini o bölgede karşı karşıya getirmeleri muhtelif zamanlarda muhtelif bölgelerin sürekli el değiştirmesine, bunun neticesinde de devletlerarasında siyasi ilişkilerin istikrarsız bir şekilde devam etmesine sebep olmuştur. Bu makalede amacımız, özellikle İran'da Safevi Devleti'nin hüküm sürdüğü süreçte Osmanlı ve Safevi Devleti arasında vuku bulan çatışmaların ortaya çıkardığı zararları incelemektir. Kafkas bölgesi üzerinde Osmanlı-Safevi çekişmeleri her iki devleti de büyük hasara uğratmıştır. Şirvan, Şamahı, Tiflis ve Azerbaycan gibi dönemin en iyi ipek üretimi yapılan bölgeleri bu çekişmelerden zarar görmüş, üstelik Safevi Devleti'nin "Yanık Toprak" Politikası Kafkas bölgesinde olan tarım ve bahçelerin yok olmasına neden olmuştur. Bu durum Kafkas toplumlarının ileriki zamanlarda Rusya'nın hegemonyasına geçmesini de kolaylaştıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Osmanlılar, Kafkas, Gürcistan, Serav

Abstract

The Caucasus region has always taken its place in the political chess game of the region as it is in a strategic point of transition from/to both Russia and Europe. With the formation of the Safavid State and with the formalization of the Shi'i sect in this state, the Ottoman and Iranian associations have gained a new political dimension and the first political result of these relations started with the Battle of Chaldiran. As a

* Dr. Öğr. Üyesi, Akşaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, vahid.soofizadeh@gmail.com

consequence of these two states competing in the Caucasus at the same, involving their military forces against each other in that region led to the continual change of hands of the various regions and this led to a very unstable political relationship between the two states. Our aim in this article is to examine the damage caused by conflicts between the Ottoman Empire and the Safavid state particularly during the reign of the Safavid government in Iran. Ottoman-Safevis conflicts over the Caucasus region have caused great damages to both states. The regions such as Shirvan, Shamahi and Tbilisi, where the best silk production was done were damaged from these conflicts, and the Safevi State's Scorched Earth Policy caused the agriculture and horticulture in the Caucasus region to disappear. This led to the transition of the Caucasian people to the Russian State.

Keywords: Safavids, Ottomans, Caucasus, Georgia, Serav

Giriş

Kafkasya'nın Doğal ve Tarihi Coğrafyası

Kafkasya bölgesi tarih boyunca birçok kavim ve topluluğun beşiği ve aynı zamanda da mezarı olan bir bölgedir. Bu yüzden öncelikle Kafkas coğrafyası, tarihi ve adı hakkında kısa bir bilgi sunulmasında fayda var.

Kafkas kelimesinin etimolojisi ilgili yapılan yorumlar, bu kelimenin tam olarak kökünün belli olmadığını ortaya koymaktadır. Bazı araştırmacılar Kafkasya'nın, "Kaf" kelimesinden geldiğini belirtiyorlar¹ ve buna gerekçe olarak da Zerdüştlüğün yaratılış ile ilgili temel tutanaklarından Bundahişn'de, Kaf Dağı'ndan fonetik olarak "Kepk" (Kapık) şeklinde söylenmesini gösteriyorlar.² Böylece yazılı tarihin ilk yüzyıllarındaki sözel ve yazılı eserlerde Kafkas adına yer verilmiştir. Öyle ki Kafkas kelimesi (Kaf) + (Kas) "Beyaz Kaya" anlamına gelmektedir.³ Bazı kaynaklara göre ise bu isim bir kavim ile bağlantılıdır. Birçok kaynakta bu yer adından söz edilmiştir: Homer, Aşil Manzumesinde ve Promete'nin esaretiyle ilgili bölümde, Herodot'un kitabının birkaç yerinde bu bölgeden Kavkasus olarak söz edilmektedir.⁴ Bu nedenle coğrafyacı Strabon Kafkas teriminin Yunanlılar tarafından verildiğini belirtmektedir.⁵

¹ Kaf, Firdevsi'nin Şehnamesinde Pers Mitolojisinde bir bölge ismi olarak geçmektedir. Bkz: Bahram Emir Ahmediyen, *Coğrafya-yı Kamil Kafkaz*, Sazman-ı Coğrafya-yı Nürhaye Müsallah, Tehran 1381, s. 20.

² Bendeşen, *Ferenbeg Dadegi*, Çev. Mehrdad Bahar, Tus Yayınevi, Tehran 1371, s. 71.

³ Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2007, s. 11.

⁴ Herodot, *Herodot Tarihi*, Çev. Hadi Hedayetî, Tehran Üniversitesi Yayınları, Tehran 1341, s. 104.

⁵ Strabon, *Coğrafya-yı Strabon*, Çev. Hümayun Sanatizadeh, Mahmud Afşar İntişaratı, Tehran 1382, s. 23.

Ancak Ali bin Rusta⁶, İbn Havkal⁷ ve İstahrî⁸ gibi Müslüman coğrafyacılar eserlerinde Kafkas sıra dağlarını adlandırmak için “Gebeg” terimini kullanmışlardır. Kafkas kelimesinin Müslümanlar arasında yaygın olmadığını ve sadece son yüzyılda Rusya'nın, Yunanca kökten türeyen Rusça Kavkaz terimini bu bölgeye hakimiyetinden itibaren kullanıldığını, söyleyebiliriz.

Kafkasya 440,000 kilometrekare yüzölçümüyle dağlık bir bölgedir ve Karadeniz, Hazar Denizi, Azak Denizi ve Kuma Maniç ovası arasında yer almaktadır. Kafkasya kuzeyden Rusya, Güneyden İran ve güneybatıdan Türkiye ile sınırlara sahiptir. Aslında Kafkasya, Kafkasya sıra dağları veya Su Bölümü Çizgisi⁹ vasıtasıyla Güney Kafkasya¹⁰ ve Kuzey Kafkasya olarak iki ayrı bölgeye ayrılmıştır. Kafkasya'daki nehirler; Hazar Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi havzasına akmaktadırlar. Kura,¹¹ Kuban ve Rioni¹² Nehirlerinin derin alanları kayıkçılığa müsaittir ve bu nehirlerdeki su kaynaklarının birçoğu tarım alanlarında kullanılmaktadırlar. Ermenistan'da Sevan Gölü (Gökçe Göl) her ne kadar Kafkasya'nın büyük bir gölü olsa da Kafkasya ve özellikle Abhazya bölgesinde, bölge ekonomisinin gelişmesi ve yerel iletişimin sağlanması açısından oldukça önemli başka nehirler de mevcuttur.¹³

⁶ Ebu Ali Ahmed ibn Rusta, *El Âlaku'l-Nefise*, Çev. Hüseyin Karaçanlı, Emir Kebir Yayınları, Tehran 1365, s.174.

⁷ Ebulkasim ibn Muhammed ibn Havkal, *Süretü'l-Arç* (İbn Havkal Seyahatnamesi), Çev. Cafer Şuar, Emir Kebir Yayınları, Tehran 1366, s. 81.

⁸ Ebu İshak İstahrî, *El-Mesalik ve'l Memalik*, sadeleşmiş hali: İrec Afşar, İlmi ve Ferhengi Yayınları, Tehran 1368, s. 155.

⁹ Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünün tanımına göre iki akarsuyun beslenme teknelerini ayıran çizgidir.

¹⁰ Ruslar Kafkasya'ya bölgenin kuzeyinden baktıkları için Güney Kafkasya'ya Maveray-ı Kafkas ötesi diyorlardı. Bu nedenle Rus kaynaklarında Güney Kafkasya, Maveray-ı Kafkas olarak geçmektedir. Aslında Güney Kafkasya tabiri ise tamamen uydurmadır. Bu bölgenin literatürdeki asıl adı Kafkas Ötesi'dir. Rusların bu bölgeye verdikleri Zakafkaz, İngilizlerin verdikleri Transcaucasus, Osmanlı ve Arapların verdikleri Maveray-ı Kafkasya adları Güney Kafkasya değil, Kafkas Ötesi anlamındadır. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2007, s. 12; Ahmediyani, *Coğrafya-yı Kamil Kafkaz*, s. 20.

¹¹ Azerbaycan Türkçesinde ve bazı Türk dillerinde Kür olarak geçer. Rus kaynaklarında ise Kura Nehri diye geçer. Bazı araştırmacılar nehrin isminin Pers İmparatoru II. Kiros (Büyük Kuroş) isminden alındığını öne sürülmektedirler. Bu konu ile ilgili bilgi için bkz: Rıza İnaletullah, *Arran ez devran-ı Bastan ta Abdi Moğol*, Vezareti Umur-ı Harici-yi Yayınevi, Tehran 1380, s. 279-282. ve Ahmediyani, *Coğrafya-yı Kamil Kafkaz*, s. 73.

¹² Gürcistan üzerinden Karadeniz'e dökülmektedir.

¹³ İmam Kulu Batevani, *Coğrafya-yı Gürcistan*, Armakan-ı Kalem Yayınevi, Tehran 1381, s. 30.

Kafkasya'da Safeviler ve Osmanlıların İlk Çatışmaları

23 Mayıs 1524 (930 h.) tarihinde I. Şah Tahmasp'ın tahta çıkmasıyla¹⁴ eş zamanlı olarak Kızılbaş komutanları arasında sultanın nâibi ve vekili olmak için rekabet doruk noktasına ulaştı.¹⁵ Bu arada Div Sultan Rumlu, Kepek Sultan Ustaclu ve Cevher Sultan Toklu diğerlerinden daha çok bu makam için rekabet ettiler. Öte yandan doğu tarafından Safeviler için ciddi bir tehdit sayılan Özbeklerin saldırıları, İran'ın batı ve kuzeybatı kesimlerine Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine zemin hazırladı. Bu dönemde Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dış politikada özel bir yol izliyordu. Sultan Süleyman ilk önce, Avrupa'ya yöneldi ve I. Sultan Selim'in (1512-1520) bitiremediği işi tamamlamak istedi. Bu nedenle önce Rodos Adası'nı fethetti,¹⁶ Macaristan Kralına (II. Lajos) galip geldi; ardından İran ve Kafkasya bölgesine yöneldi.¹⁷ 1533 yılında Sultan Süleyman Şamahı'nın merkezi Şirvan'a saldırdı ve eyalet valisi Halilullah'ın ihaneti sayesinde Kafkasya'nın bir kısmına hâkim oldu, böylece İran platosunun iç kesimlerine ilerleme niyetini de ortaya koydu.¹⁸ Fakat kısa bir süre sonra Halilullah'ın ölümü ve küçük yaştaki oğlu Şahruh'un babasının yerine geçmesiyle birlikte Şirvan'da ayaklanmalar yaşandı. Nihayetinde Şah Tahmasp, Bigred ve Gülistan Kalelerini ele geçirmeyi başardı. Şirvan, Safevi Devleti'nin bir eyaleti oldu ve Şah Tahmasp'ın kardeşi Elkas Mirza dokuz yıl boyunca burada hüküm sürdü. Elkas Mirza, iktidarı boyunca Hazar Denizi'nin batı kesimlerinde yaşayan Çerkezlerin yaşadığı bölgeleri ele geçirebildi, çünkü Kafkasya bölgesinde İran'ın gücünün sağlamaştırılması Şah Tahmasp döneminde Safevilerin en önemli politikalarından¹⁹ biri sayılmaktaydı.²⁰ Şirvan eyaletinin diğer tarafında pek önemli bir özelliğe sahip

¹⁴ Tufan Gündüz, "Tahmasb", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 413-415.

¹⁵ Gazi Ahmed-i Gaffari Gazvini, *Tarih-i Cibân Âra*, sadeleştiren: Hasan Neraği, Hafız Yayınevi: Tehran 1343, s. 282. İskender Beg Türkman, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*, ihtimam İrec Afşar, C. I, Emir Kebir yayınları, Tehran 1350, s. 45. Hasan Beg Rumlu, *Absenü't-Tevarih*, Babek yayın evi, Tehran 1357, s. 184.

¹⁶ Joseph von Hamer-Purgstall, *Tarih-i Osmanî*, Çev. Mirza Zeki Abadi, ihtimam: Cemşid Kıyanfer, C. II, Esatir yayın evi, Tehran 1387, s. 951.

¹⁷ Noel Barber, *Fermanrevayan-ı Şah-ı Zerrin, ez Süleyman-ı Kanuni ta Atatürk*, Çev. Abdulreza Huşeng Mehdevî, Goftar yayın evi, Tehran 1374, s. 143.

¹⁸ İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II., Ankara 1988, s. 350-351; Racer Sivri, *İran asr-ı Safevi*, Çev. Kambiz Azîzî, Neşri Merkez yayın evi, Tehran 1378, s. 59-60.

¹⁹ Safevi Devleti'nin o dönemde yürüttüğü taktiklerden birisi de yakıp yıkma taktiğiydi. Şah Tahmasb, kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlı Devleti'ne sığınmasının ardından Tebriz şehrinde itibaren Osmanlı sınırına yakın bölgelerdeki tarlaları ve ekinleri haşere ile mücadele bahanesi ile yakıp yıkma suretiyle olası bir Osmanlı harekâtını iase bakımından sıkıntıya sokmanın yollarını aramaktaydı: Sivri, *İran asr-ı Safevi*, s. 61.

²⁰ Velikulu bin Davudkulu Şamlu, *Kıyas-ı El Hakanî*, teshih: Seyyid Hüseyin Sadat Naserî, C. I, Vizaret-i Ferheng ve İrşad Yayınevi, Tehran 1371, s. 52. ve Meryem Mir Ahmedî, *Tarih-i Siyasi, İctima-i İran der abd-ı Safevi*, Emir Kebir Yayınevi, Tehran 1371, s. 60.

olmayan ve kısmen Şirvanşahlara bağlı olan Şeki bölgesi yer alıyordu. Ancak bu dönemde Şekki valisi Safevi Devletine boyun eğmedi ve bölgedeki kalelere sığındıktan sonra Safevi ordusunun saldırısı sırasında öldü²¹. Şekki'nin idaresi Leven Han'ın oğlu İsa Han'a verildi. Böylece, Şah Tahmasp'ın iktidarı, Kafkasya'nın önemli bölgelerine yayılmış oldu.²²

Safeviler Gürcistan topraklarına yönelik politikalara da önem vermekteydiler. Bu dönemde Gürcistan, üniter bir yapıya sahip değildi ve birkaç krallığa ayrılıyordu.²³ Ayrıca Gürcistan askeri, ekonomik ve dini açıdan olağanüstü bir öneme sahipti; Safevi Devleti bunu görmezden gelemezdi. Gürcistan'ın bir taraftan Karadeniz'e olan yakınlığı, bir taraftan Tebriz, Karabağ, Nahçıvan ve Erivan gibi önemli şehirlere inen yolları üzerinde barındırması; bir taraftan da burada gerçekleşen ipek üretimi ve Anadolu sınırlarına yakınlığı, buranın önemini kat kat arttırmaktaydı. Bu nedenle, eyalet halkı Hıristiyan olmasına rağmen Safevi Devletine haraç ödüyordu, ancak hükümdarları eyaletin işlerinin yönetiminde kısmen bağımsızdı.²⁴

Netice itibarıyla Gürcistan'ın yukarıda bahsi geçen öneminin farkında olan Osmanlı İmparatorluğu da, bahsi geçen coğrafyanın Karadeniz kıyısındaki İmereti ve Mingreli gibi bazı kesimlerine hâkim oldu. Oysaki Kahetiya, Kartli ve Meshiya gibi Gürcistan'ın doğu bölgeleri Safevilere tabî olma eğilimindeydiler. Safevilerin Gürcistan'a hâkim olması ve özellikle Şah Tahmasp'ın doğu Gürcistan'da ele geçirdiği bölgelerde hâkimiyetini sağlamlaştırması Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.²⁵ 1542-43 (949 h.) yılında Osmanlı komutanı, Başışak²⁶ bölgesine saldırdı, ancak komutan ölünce Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Ertesi yıl Bab-ı Âli, Ali Paşa adında başka bir komutanı Başışak'a gönderdi ve Ali Paşa burayı fethetti.²⁷

Bu hadiseden bir süre öncesinde 1536 (942 h.) yılında Ulema Sultan Toklu'nun isyan çıkarması ve Osmanlı Sarayı'na sığınmasının ardından Şirvan'ın yeni valisi Elkas Mirza bağımsızlık iddiasında bulunmuş ve merkezi hükümet aleyhine ayaklanmıştı. Ancak o yenildikten sonra Osmanlı Sarayı'na sığınmak zorunda kalmıştı. Bu başkaldırıların çok fazla önem arz etmesinden dolayı Lütü

²¹ Türkman, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*, C. I, s.136.

²² Abbaskulu Bakihanov, *Gülistan-ı Erem*, Gognus Yayınevi, Tehran 1383, s. 102.

²³ Pietro Dela Valle, *Sefername-yi Dela Valle*, Çev. Şucaeddin Şefa, İlm-i Ferhengi Yayınevi, Tehran 1381, s. 194.

²⁴ Mehdi Ruşen Zemir, Güşeha-yı ez Tarih-i Gürcistan, *Mecelle-i Berresiba-yı Tarihî*, S. LII, Sayı, Azer ve Dey 1352, s. 3.

²⁵ Nina Vikovrona Pigoloskaya, *Tarih-i İran (Ez Devran-ı Bastan ta Payan-ı Sede-yi Hicdehum)* Çev. Kerim Keşaverz, Peyam Yayınevi, Tehran 1353, s. 483.

²⁶ Günümüzde Gürcistan'ın batısında yer alan İmereti, eski çağlardan itibaren pek çok devletin idaresine girmiştir. Bu şehre Müslümanlar tarafından, ahalisinin başlarını küçük bir eşarpla kapatmalarından dolayı Başışak adı vermişlerdir.

²⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 9.

Paşa gibi Osmanlı tarihçileri I. Süleyman'ın Kafkasya bölgesine asker çıkarmasının nedenini Elkas Mirza ve beraberindekilerin kışkırtmaları olarak ifade ediyorlar.²⁸ Aslında isyan başlatmak ve ardından da Osmanlı Sarayı'na sığınmak iki ülke arasındaki savaşı tetikledi ve bunun sonucunda Şuregöl, Şerefhane, Karabağ ve Erivan bölgeleri Osmanlı Ordusu tarafından işgal altına alındı.²⁹ Kısa bir süre sonra Van ablukaya alındı ve ele geçirildikten sonra Osmanlı Sultanı tarafından şehrin yönetimine bir beylerbeyi atandı.³⁰ Böylece İran'ın kuzeybatı ve Kafkasya bölgesindeki 22 yıllık savaş, o bölgenin toplumsal ve siyasi yapısında birçok değişikliğe yol açtı. Şah Tahmasp'ın, Türk ordusuyla doğrudan çatışmaktan kaçınması ve yakıp yıkma taktiği gibi bir savaş taktiğini uygulaması Kafkasya bölgesinde Safevilerin başarı kazanması ve Osmanlı'nın başarısız olmasına neden oldu.³¹ Böylece 29 Mayıs 1555 (962h.) tarihinde Amasya Barış Anlaşması'nın ardından bu çatışmalar sona erdi ve Amasya Anlaşması³² imzalandıktan sonra Şah Tahmasp'ın saltanatının sonuna kadar Kafkasya bölgesiyle ilgili kayda değer bir askeri çatışma yaşanmadı. Bu yıllardaki en önemli olay, 1559 (966 h.) yılının sonlarına doğru Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Beyazıt'ın dört yaşındaki oğlu ve on binlerce paşa ve ordusuyla birlikte Erivan üzerinden Safevilere sığınması ve bölge yöneticisi Şahkulu Sultan Ustaclu'dan sığınma talebinde bulunmasıydı.³³ Şah Tahmasp'ın bu talebe onay vermesi ise, Osmanlı Sarayı'nda tepkiyle karşılandı. Osmanlı, Beyazıt'ın iade edilmesiyle alakalı olarak Safevi Devletine birçok mektup gönderildi. Ancak Şah Tahmasp, ne misafirini düşmanına geri vermek ne de asi bir Türk şehzadesi için ülkesini tekrar bir savaşa sürüklemek niyetindeydi. Bu nedenle "*Şehzade Beyazıt'ın ülkesinden getirdiği helvayla kendisini zehirlemek istediğini*"³⁴ öne sürerek 900 bin altın para karşılığında Beyazıt ve oğullarını Bab-ı Âli'nin gönderdiği elçilere teslim etti.³⁵ Şah Tahmasp öldükten sonra yerini alacak halefi konusundaki kriz, Safevi Sarayı'nda çok sayıda anlaşmazlıkların çıkmasına neden oldu ve Safevi Devleti'nin iç durumunu karıştırdı.³⁶ 1576 (984 h.) yılında Şah Tahmasp'ın ölümünün ardından kabile başkanlarının başıboşluğu ve halef krizi, İran topraklarında kargaşanın çıkmasına ve çeşitli anlaşmazlıkların doğmasına neden oldu ve bunun sonucunda Osmanlıların Safevi topraklarına girmesine zemin

²⁸ Lütfü Paşa, *Tarih-i Ali Osman*, Âmire matbaası, İstanbul 1341, s. 326.

²⁹ Muhammed Taki İmami Hoyî, *Sulb-ı Amasya ez didğâb-ı muverriban-ı Türk*, Mutaliat-ı Tarihi, sayı 7-8, Tehran 1384, s. 22.

³⁰ Lütfü Paşa, *Tarih-i Ali Osman*, s. 329.

³¹ David Morgan, *İran der Kurun-ı Vosta*, Çev. Abbas Muhbir, Terh-ı nev Yayınevi, Tehran 1373, s. 171.

³² Amasya Antlaşması hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi (DLA)*, C. III., İstanbul 1991, s. 4-5.

³³ Gazi Ahmed Hüseyin-i Komî, *Hülasetü'l-Tevarih*, sadeleştiren: İhsan İşraki, Tehran Üniversitesi, Tehran 1363, s. 403; Gaffarî, A.g.e., s. 304; Rumlu, *Absenü'l-Tevarih*, s. 1416.

³⁴ Tahmasb Safevi, *Tezkiye-i Şah Tahmasb*, be ihtimam: Abdülşakûr, Berlin 1343, s. 67-77.

³⁵ Sivri, *İran asr-ı Safevi*, s. 65.

³⁶ Menuçehr Parsadust, *Şah İsmail-i dovvom ve Şah Muhammed*, C. I, İntişar Yayınevi, Tehran 1381, s. 68.

hazırladı. Sultan III. Murat (1546-1595), Hapsburg hanedanlığı ile İspanya ve Malta hükümetleriyle barışı sağladığı ve batı sınırları tarafından içinin rahat olduğu sırada fırsatı değerlendirerek ve Şehzade Beyazıt'ın yaklaşık 1000 at,17 adet top ve tüfekten oluşan mallarını geri almak bahanesiyle Kafkasya'ya saldırdı.³⁷ III. Murat'ın asıl hedefi dedesi I. Süleyman'ın Kafkasya politikasını yani, Don ve Volga Nehirlerini birbirine bağlama düşüncesini hayata geçirmektir. Bu sayede Karadeniz ve Hazar Denizi birbirine bağlanmış olacaktı.³⁸ Bu amaçla III. Murat hükümeti, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki toprakları ele geçirme ve Kafkasya'da nüfuz elde etmek için orada sağlam ve güvenli kaleler inşa etme kararı aldı.³⁹ Çok geçmeden 1578-1590 yılları arasında Osmanlılar, Kırım bölgesi komutanlarının yardımıyla Karadeniz ve Derbent limanlarını ele geçirmeyi başardılar. 1579 yılında Kars şehrini dayanıklı bir kaleye dönüştürmek suretiyle bu şehir Osmanlı hükümetinin doğu operasyonlarının üssü haline getirildi.⁴⁰ Aynı yıllarda Şirvan, Şamahı ve Dağıstan ahalisinin ayaklanması, Sultan III. Murat'ı Kafkasya'nın iç işlerine ciddi müdahalede bulunması yönünde kıskırttı.⁴¹ Sultan III. Murat Şirvan halkına, kendi adına hutbe okunması ve Safeviler ile ilişkilerini kesmeleri şartıyla, 50 bin adet tüfek gönderme sözü verdi.⁴² Daha sonra bu bölgede istikrarı sağlama konusunda Safevi hükümetinin güçsüzleşmesi nedeniyle Osmanlılar beş bin kişilik ordusuyla Safevilerin kukla hükümdarını Şirvan'da öldürdüler ve Dağıstan'da da Kızılbaşlara saldırarak beylerini ele geçirip öldürdüler.⁴³ Safevi Merkezi Hükümeti, İsfahan'da bu olaya tepki gösterdi ve Gürcü Komutan Şemhal'ı beş bin kişilik bir süvarisiyle Şirvan'a gönderdi. Ancak bu komutan yenilerek Gürcistan'a kaçtı daha da kötüsü Safevi sarayının talimatıyla Çukur Sad hâkimi Muhammed Han, sekiz bin kişilik ordusuyla Osmanlı komutanı Mustafa Paşa ile savaşa gittiğinde Erivan civarında Osmanlılara yenildi.⁴⁴ Bu gelişmeler sonucunda Türk ordusu Kafkasya'da iyiden iyiye ilerledi ve Tiflis'i fethetti. Böylece Gürcistan, Şamahı ve Bakü de Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş oldu.⁴⁵

³⁷ Norman İtzkowitz, *İmparatori-yi Osmanî ve sonnat-i İslamî*, Çev. Ahmedî Tevekküli, Peykan Yayınevi, Tehran 1377, s. 111.

³⁸ Don – Volga kanal projesi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Bellekten*, S. XLVI, Ankara 1948, s. 348-402.

³⁹ İtzkowitz, *İmparatori-yi Osmanî ve sonnat-i İslamî*, s. 111.

⁴⁰ İtzkowitz, *İmparatori-yi Osmanî ve sonnat-i İslamî*, s. 111.

⁴¹ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken, İstanbul 1994, s. 386-387.

⁴² Han Baba Beyânî, *Tarih-i Niẓâmî-yi İrân der devre-i Safevîye*, Setad-ı bozorg-i erteşdarân, Tehran 1353, s. 384.

⁴³ Rahim Reyisniya, *Tarih-i Umumi-yi, Mentaka-yı Şirvan*, C. I, Merkez-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi, Tehran 1380, s. 244-247.

⁴⁴ Hüseyin-i Komi, *Hülasatü'l-Tevarih*, s. 677.

⁴⁵ Cemal Gökçe, *Kafkaz ve siyaset-i İmparatori-yi Osmanî*, Çev. Vahap Veli, Merkez-i Mutaliat-ı Asiya-yi Merkezi ve Kafkaz, Tehran 1373, s. 33.

Şah Abbas'ın Saltanatı ve Dış İlişkilerde Yeni Dönemin Başlangıcı

Sultan Muhammed Hüdabende'nin 1578-1587 (985-994 h.) ülkeyi yönetmek için gereken kabiliyete sahip olmadığı bir dönemde, hükümetteki teşkilatların zayıflığının ve Kızılbaşlarla devlet yöneticileri arasındaki ihtilafların farkına varan oğlu Hamza Mirza, Kafkasya cephesinde Safevi ordusunu kötü durumdan kurtarmak için bir çözüm arayışına girişmişti. Bu gayretlerinin sonucunda Haydar Mirza adındaki oğlunu rehin olarak İstanbul'a göndermiş ve Türk komutanlarının ele geçirdiği vilayetlerden vazgeçmeye hazır olduğunu bildirmişti. Ancak kısa bir süre sonra Hamza Mirza öldü ve I. Şah Abbas'ın 1588-1629 (996-1038 h.) tahta çıkması için uygun koşullar oluştu. Böylece Safevi-Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönem başlar. İç sorunların kısmen üstesinden gelen Şah Abbas, dış politikada yeni bir yol izlemeye çalışır. Çünkü Safevi Devleti, doğuda Özbekler ve batıda Osmanlılarla karşılaşacak güce sahip değildi.⁴⁶ Bu nedenle Şah Abbas, Özbeklere karşı Hindistan'daki Babürlüler; Osmanlılara karşı ise Ruslarla iş birliği kurmaya çalıştı. Ancak bu çabalar sonuçsuz kaldı ve Osmanlılar Karabağ, Gence, Tebriz, Nihavend ve Hemedan'ı işgal etmeyi başardılar. Bu ilerleyiş o kadar hızlı bir şekilde gerçekleşti ki Safevi Devleti 1590 (999 h.) yılında İstanbul Barış Anlaşması'nı imzalamaya mecbur kaldı⁴⁷. Şah Abbas, yeğeni Haydar Mirza'yı rehin olarak İstanbul'a gönderdi. Karabağ, Gence, Karabağ, Gürcistan, Tebriz ve İran Kürdistan'ından Nihavend sınırına kadar olan bölgeleri Osmanlı güçlerine verdi. Ayrıca minberlerden halifelere yönelik nefret söylemini durdurdu.⁴⁸ Ancak kendileri açısından böylesine utanç verici olan uzlaşma, Safevi Devleti için iyi sonuçlar doğmasına da vesile oldu. Osmanlılarla yapılan anlaşmanın sağladığı güven ortamında, Doğuda Özbeklerle karşı karşıya gelen Safevi güçleri, 1599 (1007 h.) yılında gerçekleşen savaşta Özbekleri yenmek suretiyle doğu sınırlarına çeki düzen vermeyi başardı.⁴⁹ Aynı zamanda Shirley Kardeşler⁵⁰ tarafından getirilen tüfek-top gibi yeni askeri teçhizatların kullanılmasıyla Safevi ordusu da modern ve ateşli silahlarla donatılmış oldu. Safevilerin şanslarının yaver gittiği bir dönemde,

⁴⁶ Safevi Devleti'nin doğuda Özbek ve batıda Osmanlı politikası hakkında daha fazla bilgi için bkz: Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999-2014, s. 581-587.

⁴⁷ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 194-199.

⁴⁸ Mirza Hasan ibn Hüseyin-i Cenabdi, *Revzetü's-Safeviyye*, tashih: Muhammed Tabatabayi, bunyad-ı mevkufat-ı Afşar, Tehran 1378, s. 650; Hüseyin-i Komi, *Hülasatü'l-Tevarih*, C. II, s. 892; Türkman, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*, C. II, s. 682; Hüseyin Esterabadi, *Tarih-i Sultanî ez Şeyh Safî ta Şah Safî*, ihtimam, İhsan İşraki, İntişarat-ı İlmî Yayınevi, Tehran 1366, s. 148.

⁴⁹ Arminus Vambéry, *Buhara Yabut Maverünnehir Taribi*, Çev. Tahir Şakir Çağatay, Türk Tarih Kurumu yayınevi, Basılmamış Tercüme, s. 310.

⁵⁰ Anthony ve Robert Shirley kardeşlerin seyahatnamesi için bkz: *Sefername-yi Beraderan-ı Serli*, Çev. Avans, yayına hazırlayan: Ali Dehbaşı, Negah Yayınevi, Tehran 1362.

savaş ve çatışmalar, Anadolu'da Celali isyanları ve ekonomik kriz gibi çok sayıda krizin üstesinden gelemeyen III. Mehmet 1595- 1603 (1003-1012 h.) iktidara geldi ve sonuçta Osmanlı İmparatorluğu günden güne güç kaybetmeye başladı⁵¹.

1604'de I. Şah Abbas Kartli Kralı X. Giorgi ile Kaheti Kralı I. David'i Osmanlı hâkimiyetinden çıkmaya ve Safevi Devletine tâbi olmaya çağırdı. X. Giorgi'nin 1606'da ölümü üzerine Safevilerin desteği ile Kartli tahtına çıkan II. Luarsab, Safevilerin hâkimiyetine geçti. İran'da katledilen I. David'in yerine tahta çıkan III. Giorgi ile bazı müşavirleri, Safevi sarayında büyüyen ve Müslüman/Şii olan kardeşi Constantin tarafından Şah I. Abbas'ın Kaheti'e gönderdiği muhafızların da yardım ile 12 Mart 1605'te öldürüldü. Kendisini Kaheti Kralı ilan eden ve Osmanlı tabiyetinden çıkarak Safevi tabiyetine geçen I. Konstantin, Kaheti'in, Rusya ile ilişkilerine de son verdi.⁵²

1612 (1021 h.) yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun zaaflarından yararlanma sırası bu defa İran'a geldi. Şah Abbas ordusunu donatıp düzene sokarak Türklerin karşısına çıkardı. Yeniçeri ordusu Anadolu cephesi ve Tuna boylarındaki savaşlar nedeniyle Kızılbaşlarla mücadele etme gücüne sahip değillerdi. Safevi Devletinin ordusu Kafkasya'nın geniş bir kısmını ele geçirmeyi başardı.⁵³ Bu sırada durumu Osmanlıların aleyhine gören birkaç yerel emir, ayaklanarak Türk ordusunu zor durumda bıraktılar. Özellikle Selmas valisi Gazi Bey, Osmanlılara karşı ayaklandı ve Safevilere katıldı.⁵⁴ Öte yandan Safevi güçleri de yaklaşık 15 yıldır Osmanlıların elinde olan Nihavend Kalesini yıktılar ve Azerbaycan ve Şirvan'a doğru hareket ettiler. Nihavend'in ele geçirilmesinin ardından, bölgenin yabancı orduların varlığından temizlenmesi için, sıra Azerbaycan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Tebriz'in fethedilmesine geldi (1603).⁵⁵ Daha sonra sıra Kafkasların temizlenmesine geldi. Kızılbaş ordusu Nahçıvan ve Erivan kalelerine doğru yöneldi. Söz konusu iki kale, Osmanlılar açısından stratejik bir öneme sahipti.⁵⁶ Azerbaycan valisi Zülfikar Han Karamanlı, kan dökmeden ve halkın can ve mal güvenliğini temin ederek Nahçıvan'ı fethetti ve kısa süre sonra da 1016 h. (1608) yılında Gence ve Şirvan Safevilerin eline geçti. Bakü, Derbent, Şamahı, Karabağ ve Tiflis de aynı kaderi yaşadılar ve böylece Safevilere Gürcistan'a asker çıkarma için ortam doğmuş oldu. Muhammad Paşa, bölgenin aşiretlerinden Kazaklar ve Tiflis yöneticisi Abdüllatif Paşa'nın desteğini almasına ve sağlam kalelere sığınmasına rağmen Safevi ordusu karşısında dayanamadı. Safevi ordusunun yanında yer alan

⁵¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.155.

⁵² Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul 2005, s. 69.

⁵³ İtzkowitz, *İmparatori-yi Osmanî ve sonnat-i İslamî*, s. 113.

⁵⁴ Beyâni, *Tarih-i Nizami-yi İran...*, s. 429.

⁵⁵ Nasrullah Felsefi, *Zendeği-yi Şah Abbas*, C. V, İlmî Yayınevi, Tehran 1371, s. 1700.

⁵⁶ Türkman, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*, C. II, s. 643.

Ermeni büyükleri, hizmetleri karşılığında Karabağ'ın beş bölgesinin yönetimine getirildiler ve Melik lakabını aldılar.⁵⁷ İran'ın Kafkasya'daki konumunun sağlamaştırılması için, dini ve siyasi hoşgörü politikanın ön şartı idi. Şah Abbas; Simon Han ve Aleksandr gibi Hıristiyan emirlerin, Safevilerin yanında saf tutması için Gürcistan Hıristiyanlarına yönelik hoşgörü yöntemini sürdürdü. Bu nedenle Aleksandr ailevi ayrıcalıklar elde etme karşılığında makamında kaldı. Buna şartı olarak Kafkasya savaşlarına asker göndermek ve eşlik etmek zorunda idi.⁵⁸ Böylesi kararlar yerel halkın da kendi yöneticilerinin yolunu takip etmesini sağladı. Bu yüzden Şirvan'ın fethinden sonra Bakü ve Derbent halkı, Safevi Sarayı'nın ilgisini çekmek için Osmanlı kale muhafızları ve komutanlarını şehirden kovdular ve Şah Abbas'tan o bölgenin idaresi için yeni bir yöneticinin gönderilmesini talep ettiler.⁵⁹ Bu ilerlemelere tepki olarak Bab-ı Âli, Sadrazam Murat Paşa'yı müzakere için bölgeye gönderdi⁶⁰. Ancak müzakereler sırasında Murat Paşa vefat etti ve yerine Nasuh Paşa⁶¹ müzakereleri sürdürdü.⁶² Bu durum esnasında Osmanlılar gizlice İranlıların siyasi ve askeri başarılarını yok etmek için Gürcü şehzadeleri, Safevi Devleti'ne karşı ayaklanmaları yönünde kışkırtmaya çalıştılar.⁶³ Ancak Safeviler bu ayaklanmaları bastırmayı başardı ve bu süreçte Osmanlı Devleti'nden sulh talep etti. Neticede yeni sadrazam Nasuh Paşa, Safevilerin sulh taleplerini iletmek üzere İstanbul'a gelen elçilik heyetini büyük bir tantana ile karşıladı. İran'a Osmanlı haşmet ve kudretini göstermek için, elçilik heyetini büyük bir merasimle karşıladıktan sonra sulh antlaşması imzalandı (1612- 1021 hicri).⁶⁴ Bu esnada sadrazam nihayetinde iki hükümet arasındaki görüşmeler sonucu, anlaşma gereği Safevi ve Osmanlı Devleti arasındaki⁶⁵ sınırlar, yaklaşık olarak Amasya Barış Antlaşması'nda zikredilen

⁵⁷ Klaus Michel Rohrborn, *Nizâm-ı Eyalat der devre-i Safeviye*, Çev. Keykavus Cihandari, İlmî Ferhengi Yayınevi, Tehran 1383, s. 3.

⁵⁸ Ruşen Zemir, *Güşeba-yı ez Tarib-i Gürcistan*, s. 18.

⁵⁹ Beyâni, *Tarib-i Nizâmi-yi İran...*, s. 426.

⁶⁰ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.89.

⁶¹ Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 426-428.

⁶² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. III, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 479; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, s. 66-67.

⁶³ *Esnad-ı ez Revabet-i İran ba mantaka-yı Kafkaz*, Vizaret-i Umur-i Hariciyye Yayınevi, Tehran 1372, s. 77.

⁶⁴ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, s. 25; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, s. 66-67.

⁶⁵ 1612'de imzalanmış olan bu antlaşma "Nasuh Paşa Antlaşması" olarak isimlendirilmektedir. İsmi geçen anlaşmayı Safevi Devleti'ni temsilen Kadıhan isimli bir elçi imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre İran şahı birinci İstanbul muahedesiyle elinden çıkarak tekrar eline geçen yerler mukabilinde her sene iki yüz yük ipek vermeyi kabul etmiş bulunuyordu. Osmanlı işgalinde bulunan yerlerin Devlet-i Aliyye'ye âit olması, Irak hududundaki âsi beylere Safeviler'in yardım etmemesi, Dağıstan ve Şemhal'ın Osmanlı hâkimiyetinde kalması, Ruslara karşı muhtemel harekette İran'ın yardım

sınırlar oldu⁶⁶. Bu anlaşmanın bazı şartları şöyledir: Halifelere ve müminlerin annesi Ayşe'ye lanet okunmayacak, Terek Irmağı kıyısındaki Rusya'ya ait kaleler tahrip edilecek, Dağıstan ve Osmanlılara yardımda bulunmuş bölgelerin hükümdarları ezizet görmeyecek. İlginç olan şu ki Şah Abbas'ın dış politikası doğrultusunda kaleme alarak, Osmanlı Sultanı'na gönderdiği mektubunda Kafkasya'yı, Safevi Devleti'nin mirası olan topraklar olarak tanıtmıştı: (o ve ailenin aksakallıları bildikleri üzere Cennetmekân Şah ve Merhum Padişah Sultan Süleyman ve oğlu Sultan Selim arasındaki anlaşmanın kriterleri iman gücü ile nesilden nesile bu iki kuşak arasında ihtilaf çıkmasın diye sağlamlaştırılmıştır. Söz konusu olaydan sonra Cennetmekân Şah, kısmen anlaşmanın maddelerine uymadıkları için bizim mirasımız olan topraklarımızı işgal ettiler ve şimdi biz hakkımız olan mirasımızı talep ediyoruz. Eğer babalarının dönemindeki Memâlik-i Rûm yöneticilerini dikkate alıp bizimle ülfet ederler ve o zamanın sınırlarını dikkate alırlarsa biz de düşmanlık ve inattan vazgeçip dostluk ve birlik örneği oluştururuz. Eğer inat eder ve düşmanlık yolu tutulursa Allahın lütfüne sığınıp hak ettiğimiz mirastan vazgeçmeyiz).⁶⁷

1615 (1024 h.) yılında Osmanlılar, İran ile olan ortak sınırlarına ve Kafkasya'ya doğru ordu göndererek eylemlere giriştiler. Osmanlılar, sınırda yerleşen aşiretleri ayaklanmaya çağırıldılar ve Kaheti⁶⁸ bölgesinde Kızılbaşları kılıçtan geçirdiler. Ayrıca Osmanlı yanlısı olan Şirvan halkını ayaklanmaya sürüklediler.⁶⁹ Ancak Şah Abbas'ın, bu girişimler karşısındaki politikası şöyleydi: Davut bin Levarsab'ın oğlu Begrat Mirza'yı Kartli hükümetine gönderdi ve Kurçakay Bey'i durumu düzeltmek üzere Gürcistan'ın işlerini idare etmekle görevlendirdi. Ancak buna karşılık Osmanlılar, Anadolu, Diyarbakır, Musul ve Erzurum'dan topladığı askerlerle ve sınır bölgesindeki Kürt aşiretlerin eşliğinde Kafkasya'ya doğru hareket etti ve Erivan Kalesini ablukaya aldı. Fakat Safevi ordusuyla karşılaştığında yenildi. Sonuç itibarıyla Bab-ı Âli, Safevi Devleti ile yeniden bir barış anlaşması imzalamaya mecbur oldu. 26 Eylül 1618 (1027 h.) yılında Tebriz-Erdebil arasındaki Pulşikeste mevkiinde yapılan, Osmanlı kaynaklarında geçtiği adı ile Serav Savaşı Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bu yenilginin ardından, daha sonra Diyarbakır valiliği yapacak olan Dilaver Paşa,⁷⁰ Amasya Anlaşması'nın maddelerine dayanarak, Serav Anlaşması adıyla

etmesi, Peygamber'in sahabelerine Şiilerin "seb ü şetm" etmemesi şartları kabul ettirilmiştir. Muahedenin diğer bir maddesi de İran'la yapılan eski sulh anlaşmalarında olduğu gibi, ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki münazaatın telifi hususudur.

⁶⁶ Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, s. 90.

⁶⁷ Türkman, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*, C. III, s. 1177.

⁶⁸ Günümüz Gürcistan'ın doğusu kesiminde bulunmaktadır.

⁶⁹ Türkman, A.g.e., C. III, s.1466.

⁷⁰ Dilaver Paşa, Osmanlı sadrazamıdır. 1618 İran'la yapılan Serav Anlaşması'nda önemli rol oynamıştır. Dilaver Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz: Nezihi Aykut, "Dilaver Paşa", TDV *İslam Ansiklopedisi* (DİA), IX, İstanbul 1994, s.297.

bilinen bir anlaşmayı imzaladı⁷¹ bu Antlaşmaya göre Safevi Devleti, 200 yük ipek vergi vermeyi kabul etti. Osmanlı-Safevi sınırı olarak 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile çizilen sınır kabul edildi. Gürcistan'ın bir bölümü, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Osmanlılarda kaldı. 1578-1590 arasında fethedilen, İran'ın batısındaki Revan, Nahçıvan, Karabağ, Güney ve Kuzey Azerbaycan, Safevilere geçti⁷² ve bir süreliğine iki ülke sınırları huzura kavuştu.

Sonuç

Bu çalışmada görüldüğü gibi Safevi ve Osmanlı devletleri Kafkasya bölgesi üzerinde hâkimiyet tesis edebilmek adına yaklaşık doksan sekiz yıllık bir savaş sürecini geride bırakmışlardır. Yaşanan savaşların sonucunda diplomatik misyonlar devreye girerek Safevi Devleti'ni kuzeybatı sınırlarını yakından ilgilendiren dört önemli antlaşmaya imza attılar. Ancak her iki taraf adına da mühim can ve mal kayıplarına neden olan Kafkasya mücadelesi ardından Osmanlı ve Safevi devletlerinin bir uzlaşma zemininde buluştuklarını söylemek güçtür. Kafkasya bölgesi özelinde yoğunluk kesp eden bu tarz çatışmaların mezhepsel karşıtlığın da etkisiyle rutin hale geldiği ve İslam dünyasının iki muktedir gücü olan Osmanlı ve Safevi devletlerini ziyadesiyle yıpratmış görülmektedir. Zamanla Ortadoğu'da siyasi, askeri ve ekonomik anlamda faal duruma gelen Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin kendi projeleri doğrultusunda kâh savaş meydanlarında kâh antlaşma masalarında tazyik ve tesir etmek istedikleri iki komşu devletin bu kısır çatışmalardan bitap hale düşmesi de en çok adı geçen bu devletlerin siyasi emellerine hizmet etmiştir. Osmanlı ve Safevi arasında sınır problemlerini sona erdirmesi beklenen Zuhab (Kasrı Şirin) antlaşması 1639 (1049 h.) bile bu karşıtlığa kesin bir çare olamamıştır. Bölgede güç unsuru olmanın tek yolunun modern usullerle talim ve teçhiz edilmiş ordular kurmaktan geçtiğini fark eden Safevi ve Osmanlı devletleri bu minvalde girişimlerde bulunma ihtiyacı hissetmişlerdir. Safevi Devleti özelinde baş gösteren iç karışıklıklar, Kızılbaşların sarayın insicamını bozan faaliyetleri de buna eklenince Şah Abbas ordunun giderlerine ayrılan payı yüzde 66.5 oranına kadar yükseltmiştir. Ancak bütçesindeki bu dengesizlik zamanla diğer organların zayıflamasına ve devletin çöküşüne neden olmuştur. Kafkasya bölgesinde bilhassa ipek üretimini kontrol altına almak adına Osmanlı Devleti'ne karşı Şah Tahmasb tarafından sürdürülen yakıp yıkmaya politikası bölge ekonomisini de derinden sarsmıştır. Osmanlı ve Safevi devletlerinin uzun soluklu çatışmaları arasında sıkışan Gürcü ve Ermeni toplulukları da ilerleyen zamanlarda Rusya'nın kucağına itilmiş, böylece ileride I. Petro (1682-1725) dönemi ile hâsıl olmaya başlayan Rus tehdidinin de önü açılmıştır.

⁷¹ Serav Barış Antlaşması hakkında daha fazla bilgi için bkz, Remzi Kılıç, "Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları", *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi*, S. II, Niğde, 2003, ss. 124-134.

⁷² Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 71.

Kaynakça

- AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Taribi*, Ötüken, İstanbul 1994.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Şah Abbas ve Zamani (1587-1629)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- AYKUT, Nezih, "Dilaver Paşa", TDV *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, İstanbul 1994.
- BAKİHANOV, Abbaskulu, *Gülistan-ı Erem*, Gognus Yayınevi, Tehran 1383.
- BARBER, Noel, *Fermannavayan-ı Şah-ı Zerrin, ez Süleyman-ı Kanuni ta Atatürk*, Çev. Abdul Rıza Hüşeng Mehdevî, Güftar Yayınevi, Tehran 1374.
- BATEVANÎ, İmamkulu, *Coğrafıya-yı Gürcistan*, Armakan-ı Kalem Yayınevi, Tehran 1381.
- BENDEHŞEN, *Ferenbeg Dadeği*, Çev. Mehrdad Bahar, Tus Yayınevi, Tehran 1371.
- BEYÂNÎ, Han Baba, *Tarih-i Nizami-yi İnan der devre-i Safeviye*, Setad-ı bozorg-i erteşdar, Tehran 1353.
- Bİ, Mahmut, *Kafkas Taribi*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2007.
- BİLGE, Sadık, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul 2005.
- HÜSEYN-İ CENABDÎ, Hasan ibn, *Revzetü's-Safeviyye*, tashih: Muhammed Tabatabayi, bunyad-ı mevkufat-ı Afşar, Tehran 1378
- DELA VALLE, Pietro, *Sefername-yi Dela Valle*, Çev. Şucaeddin Şefa, İlm-i Ferhengi Yayınevi, Tehran 1381.
- EMİR AHMEDİAN, Bahram, *Coğrafıya-yı Kamil Kafkaz*, Sazman-ı Coğrafıya-yı Niruhaye Müsallah, Tehran 1381.
- Esnad-ı ez Revabet-i İnan ba mantaka-yı Kafkaz*, Vizaret-i Umur-i Hariciyye Yayınevi, Tehran 1372.
- ESTERABADÎ, Hüseyin, *Tarih-i Sultanî ez Şeyb Safi ta Şah Safi*, ihtimam: İhsan İşraki, İntişarat-ı İlmî Yayınevi, Tehran 1366.
- FELSEFİ, Nasrullah, *Zendeği-yi Şah Abbas*, C. V, İlmî Yayınevi, Tehran 1371.
- GÖKÇE, Cemal, *Kafkaz ve siyaset-i İmparatori-yi Osmani*, Çev. Vahap Veli, Merkez-i Mutaliat-ı Asiya-yi Merkezi ve Kafkaz, Tehran 1373.
- GÜNDOĞDÜ, Abdullah, "Türkistan'da Osmanlı-İnan Rekabeti", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999-2014, s. 581-587
- GÜNDÜZ, Tufan, "Tahmasb", TDV *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 413-415.
- GAFFARİ GAZVİNÎ, Gazi Ahmed-i, *Tarih-i Cihan Ara*, sadeleşiren: Hasan Neraği, Hafız Yayınevi: Tehran 1343.
- HAMER-PURGSTALL, Joseph von, *Tarih-i Osmanî*, Çev. Mirza Zeki Abadi, ihtimam: Cemşid Kiyanser, C. II, Esatir yayın evi, Tehran 1387.

- HERODOT, *Herodot Tarihi*, Çev. Hadi Hedayetî, Tehran Üniversitesi Yayınları, Tehran 1341.
- İBN HAVKAL, Ebulkasim ibn Muhammed, *Süretü'l-Arṣ* (İbn Havkal Seyahatnamesi), Çev. Cafer Şuar, Emir Kebir Yayınları, Tehran 1366.
- İBN RUSTA, Ebu Ali Ahmed, *El Âlaku'l-Nefise*, Çev. Hüseyin Karaçanlu, Emir Kebir Yayınları, Tehran 1365.
- İMAMİ HOYÎ, Muhammed Taki, *Sulb-ı Amasya ez didgâb-ı muverrihan-ı Türk*, Mutaliat-ı Tarihi, S. VII; VIII, Tehran 1384.
- İNALCİK, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Bellekten*, S. XLVI, Ankara 1948, s. 348-402
- İNAYETULLAH, Rıza, *Arran ez devran-ı Bastan ta Abdi Moğol*, Vezareti Umur-ı Harici-yi Yayınevi, Tehran 1380.
- İSTAHRÎ, Ebu İshak, *El-Mesalik ve'l Memalik*, sadeleşmiş hali: İrec Afşar, İlmî ve Ferhengi Yayınları, Tehran 1368.
- İŞBİLİR, Ömer, "Nasuh Paşa", TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 426-428.
- ITZKOWITZ, Norman, *İmparatori Osmani ve sonat-ı İslami*, Çev. Ahmedi Tevekkülü, Peykan Yayın evi, Tehran 1377.
- KÜPELİ, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- KILIÇ, Remzi, "Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları", *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi*, S. II, Niğde, 2003, ss. 124-134.
- HÜSEYN-İ KOMİ, Gazi Ahmed, *Hülasetü'l-Tevarih*, sadeleştiren: İhsan İşraki, Tehran Üniversitesi, Tehran 1363.
- KÜTÜKOĞLÜ, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, ss 194-199.
- LÜTFÜ Paşa, *Tarih-i Alî Osman*, Âmire matbaası, İstanbul 1341.
- MİR AHMEDÎ, Meryem, *Tarih-i Siyasi, İctima-i İran der abd-ı Safevi*, Emir Kebir Yayınevi, Tehran 1371.
- MORGAN, David, *İran der Kurun-ı Vosta*, Çev. Abbas Muhbir, Terh-ı nev Yayınevi, Tehran 1373.
- PARSADUST, Menuçehr, *Şab İsmail-i dovvom ve Şab Muhammed*, C. I, İntişar Yayınevi, Tehran 1381.
- PİGOLOSKAYA, Nina Vikovrona, *Tarih-i İran (Ez Devran-ı Bastan ta Payan-ı Sede-yi Hicdehum)* Çev. Kerim Keşaverz, Peyam Yayınevi, Tehran 1353.
- REYİSNİYA, Rahim, *Tarih-i Umumi-yi, Mentaka-yı Şirvan*, C. I, Merkez-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi, Tehran 1380.

- ROHRBORN, Klaus Michel, *Nizam-ı Eyalat der devre-i Safeviye*, Çev. Keykavus Cihandari, İlmî Ferhengi Yayınevi, Tehran 1383,
- RUSTA, Ebu Ali Ahmed ibn, *El Âlaku'l-Nefise*, Çev. Hüseyin Karaçanlı, Emir Kebir Yayınları, Tehran 1365.
- RUŞEN ZEMİR, Mehdi, *Güşcha-yı ez Tarih-i Gürcistan, Mecelle-i Berresiba-yı Tarîhî*, S. LII, Azer ve Dey 1352.
- RUMLU, Hasan Beg, *Absenü't-Tevarih*, Babek yayın evi, Tehran 1357.
- Sefername-yi Beraderan-ı Şerî*, Çev. Avans, yayına hazırlayan: Ali Dehbaşı, Negah Yayınevi, Tehran 1362.
- SİVRİ, Racer, *İran asr-ı Safevi*, Çev. Kambiz Azîzi, Neşri Merkez yayın evi, Tehran 1378.
- STRABON, *Coğrafya-yı Strabon*, Çev. Hümayun Sanatizadeh, Mahmud Afşar İntişarati, Tehran 1382.
- ŞAHİN, İlhan; EMECEN, Feridun, "Amasya Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, İstanbul 1991, s. 4-5.
- ŞAMLU, Velikulu bin Davudkulu, *Kısas-ı El Hakamî*, teshih: Seyyid Hüseyin Sadat Naserî, C. I, Vizaret-i Ferheng ve İrşad Yayınevi, Tehran 1371.
- TAHMASB Safevi, *Tezkîre-i Şah Tahmasb*, be ihtimam: Abdulşakûr, Berlin 1343.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2007.
- TÜRKMAN, İskender Beg, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*, ihtimam İrec Afşar, C. I, Emir Kebir yayınları, Tehran 1350.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakki, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1988.
- VAMBERY, Arminius, *Buhara Yabut Maverünnibir Tarihi*, Çev. Tahir Şakir Çağatay, Türk Tarih Kurumu yayınevi, Basılmamış Tercüme
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. III, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

